

Aşıq Ələsgərin anadan olmasının iki yüz ili tamam olur. Xalqın zəngin yaddaşında sözü və sənəti ilə əbədiyaşarlıq qazanan ustadlardan olan Aşıq Ələsgər təxminən yüz əlli ilə yaxındır ki, yazılır yozulur, müxtəlif təhlil mövzuların probleminə çevrilir və ancaq yenə də sözə ehtiyac doğurur. Sazı-sözü ilə sənətə qədəm basdığı vaxtdan el-el, oba-oba Azərbaycan ellərini dolaşır. Haqqında müxtəlif dürlü söhbətlərin yaranması üçün əsas olur. Bir-birindən maraqlı poetik örnəkləri yüz ildən çoxdur ki,

rənə” yanbayan dayanmışdır” (6, 13). Çünki ustad özü “şeyxlərə ol dərs verən indi mənim yanımdadı” deməklə hansı mərtəbədə dayanmağının mesajını verir. Aşıq Ələsgər poeziyası gözəllik anlamında işarələdiyi məzmunla ustadnamə olma mərtəbəsində də eyni mənəvəri fəlakətdir. Bunlar hamısı yaradıcı istedadının imkanlılığına, “şeyxlərə dərs verənin onun yanında olmasına” bağlanır.

Dədə Qorqudan üzü bəri gələn sənət axarında, Ozan Heydər, Ozan İbrahim, Ozan Cəlil, Miskin Abdal, Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşıq, Lələ, Ləzgi Əhməd, Xəstə Qasım, Tahir Mirzə, Qərib, Dədə Kərəm və s. kimi onlarla tarixin ayrı-ayrı dövrlərində yaşayıb yaratmış sənətkarlar öz sənət yükləri ilə xalqın yaddaşına adını əbədiləşdirmişdir. Dədə olmadan Haqq aşıqlığına, miskin aşığından xəstə aşığa qədər çeşidli təsəvvür kodları özü ilə birgə bizim realıq olaraq şifrələrini açma bilmədiyimiz yaddaşın müəmmalarla dolu daha dərin qatlarına diqqətimizi yönəldir. Çünki sıralanmada yarıfənsəvi, yarırealığa bağlanan çeşidli adlar silsiləsi günümüzdə daşınanların həm də metaforik qatlarında olanlara yüklənir. Etnosun mədəniyyət və toplum təsəvvüründə

o başından günümüzdə gələnlərin könül rübabinin səsi-sədasi olaraq gəlib gedəcəyimiz yola işiq tutur. Aşıq Ələsgər bu möhtəşəm (və həm də ucu-bucağı görünməyən) axarda bir şimşək kimi çıxır. Arxaik yaddaşdan günümüzdə gələnləri hərəkətə gətirməklə ona sahiblik missiyasını tərəf olaraq ortaya qoyur.

Göyçənin Oğuz yurdu olaraq işarələdiyi yaddaşın mövcudluq və özgürlük tərəfində qopuzun (sazın), ozanın (aşığın) ortaya qoyduğu məzmun onun bir növ şifrələnmiş mədəniyyət və mənəviyyət kodudur. “Eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər, ər comərdin, ər nakəsin ozan bilər” təsəvvürü bu institutun tarixin və etnosun “yüz ölçülüb, bir biçilmiş” müdrikliyinin söyləmidir. Sazın və qılincin orta əsrlərin çox-çox dərinliklərindən günümüzdə qədər ayaq üstə tutduğu mövcudluq disturu gələcəyə gedişimizin həm də kutsallaşmış və yazılıb-pozulması mümkün olmayan əmanət örnəyidir. Dədə Qorqudan bir el ağsaqqalı olaraq xeyir-duası ilə qalın oğluzun dövləti Ulaş oğlu Xan Qazanın qəhrəmanlığı, “çal qılincin, ağam Qazan” deyən alp ərənələrin harayı, eləcə də Aşıq Cünunun sazının dalğalandığı qəhrəmanlıq sədaləri ilə Koroglunun Misri qılincinin sərgilədiyi məzmun etnosun ke-

ucalıq mərtəbəsi ilə “miskinlik”, “abdallıq” dərəcəsinə yüksələn “Seyid Miskin Abdal mənaəti, söz mənaəti, meydan mənaəti” qənaəti ilə bütünlükdə özünəmədərkli mərhələnin açılmasına (bir qədər də müşkül olan geneoloji sistemə) diqqət yönəldir. Gözəllik nəgmkəri kimi yaddaşlara adını yazmış Aşıq Ələsgər gəraylı, qoşma, ustadnamə, təcnis (təcnisin müxtəlif növləri), dodaqdəyməz, dildönməz, divani, müxəmməs və s. örnəkləri ilə könlüllər dünyasının fətəhi mərhələsinə yüksəlmişdir. Bir növ könlül dostu, qəlb sirdaşı kimi böyükdən kiçiyə onun sözünü eşidib bilənlərə həmdəm olmuşdur. “Qurbətdə, hicranda, vüsəl dəmində” nəgməsi, sözü ilə ustad onun sözünü eşidənlərdən bir ələ uzaq düşmüş, ayrı qalmır, əksinə yol yoldaşlığı edir, ərdini, sivincini bölüşür. Təşnə ruhlara çilənən və onlara sərinlik gətirən bu sətirlərin könül odu nəinki azalır, əksinə həmişə artan istiqamətdə boy göstərir. “Bilmirəm”, “Yaylaq”, “Gəlsin”, “Təllərin”, “Üzün mənədən niyə döndü”, “Xoş gəldin”, “Bəylərin”, “Bu dağlar mənim”, “Qaşların”, “Dağlar”, “Dolanır”, “Düşdü”, “Əvəzdi”, “İncimərəm”, “Köynəyinə”, “Gətmə, amandı”, “Gözəllər”, “Gördüm”, “Güləndam”, “Güllü”, “Ola”, “Sarı köynək”, “Arasında”, “Varıymış”, “Qoca baxtım”, “Döndü, nə döndü”, “Dünyada”, “Eylər”, “Yaman at”, “Kəsildi”, “Gərəkdı”, “Olacaqdı”, “Olmaz”, “Çəkirsən”, “Çıxıbdı”, “Annax bəy”, “Görmədim”, “Hayıfın”, “Danışaq” və s. poetik örnəklər dünya ədəbiyyatının ən möhtəşəm sənət abidələri ilə döz-döz duracaq səviyyədədir. Fonopoeetik, morfoepoeetik, sintaktik sıralanmanın kəsb etdiyi bütövlük bütün parametrlərdə öz rişəsi, söz yaddaşı ilə musiqi dalğalarında qanadlanan ritmlənmə ağlın belə gedib çata bilməyəcəyi ucalıqlara qədər yüksəlir. “Dilqəmi”nin, “El havası”nın, “Göyçə güllü”nün, “Zarını Kərəmi”nin, “Yurd yeri”nin, “Orta Sarıtel”in və s. havaların axar-baxarında süzülüb gedən söz sıralanması ruhun yazısı və dili olaraq diqqət önünə gəlir. Bunların bir təsəvvür, düşüncə hadisəsi olaraq sərgilədiyi məzmunu Dədə Ələsgər “sazın, sözün, düz ilqarının, ellərdə söhbəti qaldı ki, qaldı” deməsi ilə təsdiqləyir.

Axşam-sabah çeşmə, sənin başına Bilirsənmi, necə canlar dolanır!? Büllür büxaq, lələ yanaq, ay qabaq, Şahmar zülfü pərişanlar dolanır. Söz sıralanmasındakı assosiativ bağlar şeirin ritm dalğalanmaları ilə məzmun qatlarında elə bütövlük yaradır ki, onu özü səviyyəsində elmi kontekstdə təhlilə gətirmək mümkünsüz görünür. Çünki Aşıq Ələsgərinki böyük Azərbaycan şairi S.Vurğunun dediyi “Haqq vergisi idi”. Ustad sənətkarın bütün poetik örnəklərində nəzərə çarpan formul elementləri formal qəlib səviyyəsində görünməkdən əlavə, həm də janr tamlığında mənaəradıcı məzmunu, bədii ünsürlərin struktur-semantik əlaqə qatlarında daha geniş faktura ilə diqqət önünə gəlir. Sintaktik fiqurlar sənətkarın estetik məlumat və ifadə formasının ortaqlığında məzmunun yeni və həm də orijinalılıqla nəzərə çarpacaq çalarlarını ortaya qoyur. “Aşıq Ələsgərin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də onun öz sələfləri olan klassik aşığılarımızın - Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Sarı Aşıq və başqalarının zəngin yaradıcılığından qidalanaraq təkrarçılığa, təqlidçiliyə yol vermədən aşiq sənətini bir daha inkişaf etdirməsi, daha yüksək bir zirvəyə çıxara bilməsidir” (8, 5).

(Davamı var)

Mahmud
ALLAHMANLI,
filologiya elmləri
doktoru,
professor

ƏSLİM GÖYÇƏLİ”

xalqın ruhuna siqal çəkir. Bütünlükdə türk ellərini dolaşır. Könül dostu olaraq bizimlə həmsöhbətdi, yolumuza yoldaş, düşüncəmizə sirdaşı. Dədə Qorqudan üzü bəri süzülüb gələn sözümlərin xiridarlarındandı, söz və sənət xiridarıdır. Xalqımızın bağrının başından qopmuş bayatlarımızdan birində “Ələsgəri səslədim, hay verdi Göyçə mənə” deyilir. Göyçə timsalında deyilmiş bu söz bütünlükdə türk dünyası, türk oğlunun ayağının dəydiyi məkan anlamında olan böyük və həm də möhtəşəm bir coğrafiyanı diqqət önünə gətirilir. Hardan baxsaq Aşıq Ələsgər ucalığı eyni təsəvvürü sərgiləyir. Çünki o sözü, özü də ecəzkar sözü ilə könlülləri fəth etmiş və bu gün də fəth etməkdədir. Yüz illər boyu da heç şübhəsiz belə olacaqdır. Aşıq Ələsgər bütün aspektlərdə söz və könlüllər fətidir.

Sazın coğrafiyası, Aşıq Ələsgər sözünün əhatələdiyi coğrafi atlas onun fiziki mövcudluğu zamanında sənətkar kimi dolaşdığı oymaqların atlasından çox-çox genişdir. Folklor yaddaşı, mədəniyyət hadisəsi olaraq ehtiva elədiyi məzmun etnosun müdriklik və müəyyənlik kodu olaraq diqqət önünə gəlir. Sazın seyrini tamamlayan ecəzkar söz ruhun bir parçası olaraq, həm də sözün ilahi başlanğıcında sazı (musiqini) bütövləşdirir. “Hər aşiqin bir dövrü var” deyirlər. Ələsgərin sözünün dövrü və dövrünü elə Aşıq Ələsgər adının müəyyənləşdirdiyi təsəvvürlə ölçüyə gələ bilər. “Yazılı ədəbi ənənədə” (üç əsrlik Füzuli tilsimi) dövrü) ta XVIII əsrə qədər davam etmişdi. Növbəti dövrün hesabı isə yeni yüzildə Ələsgər şeiri ilə açılır. Öz “yeni Füzulisini” ədəbiyyat bu dəfə artıq şifahi bədii ənənədə, aşiq şeirində yaradır. Folklorla “Ələsgər dövrü” (tilsimi və sehri) artıq bu günü də içinə alan iki əsrə çatır və kim bilir, bəlkə bundan sonra da hələ neçə-neçə əsrə (lap sonsuz!) qədər çatacaq. Axı peyğəmbərlərin sonuncusu Məhəmməd peyğəmbər, Peyğəmbər aşığıların sonuncusu isə aşiq Ələsgərdir. Özü demişkən, o, təriqətdən keçmiş, mərifətə yetmiş, həqiqət məqamına çatmış və bu zirvələrdən hər birində də kamilliklə qoşa – müdriklərə həqiqətdən “dərs ve-

oturuşmuş qəliblər sırasında aşığılıq (ozanlıq) qədər arxaik yaddaşa bağlanan və ilkinlikdən günümüzdə qədər olanlara sahib durmaq missiyasında ikinci bir xətti onun bərəbərəinə qoymaq olmur. Qalanları tarixin hansısa mərhələsində qoşulma (meydana gəlmə) forması ilə təzahür edir və etnosun müəyyənləşdirdiyi kriteriyalar əsasında (həm də oradan keçməklə) özünü küləşir. Türk təsəvvüf ədəbiyyatı adı ilə möhtəşəmlik qazanan orta əsrlərin məfkurə axarı özündən daha qədimlərə bağlanan ozan (aşiq) sənət ənənəsi ilə yan-yanı (yanışı) addımlayır. Daha doğrusu, Dədə Ələsgərin “həm aşığıdır, həm dərvişdir” qənaətində oturmaqla, həm də oradan boy göstərir. Xalq şairi S.Vurğunun “onunku haqq vergisidir” söyləməsi bu kompleksin polifonik və stixial mahiyyətində oturuşmuş arxaik düşüncədən günümüzdə daşınanları çinləyir. “Özünə məxsus təbii gözəlliklərə malik olan Göyçə əsrlərdən bəri sazın və onun köməyi ilə yaradılan, müşayiəti ilə ifa ediləlib yaşadılan sözün ən isti, ən mehriban ana qucaqlarından biri olmuş, indi də belədir, şübhəsiz ki, gələcəkdə də uzun müddət belə olacaqdır. Mübaligəsiz demək olar ki, bu mahalda saz çalmağı, söz deməyi heç bacarmayan adama ancaq nadir hallarda təsadüf edilir. Əksəriyyəti isə aşığılıq ənənələrinin ən incə sirlərinə vaqif olanlar təşkil edirlər. Sənətin bu yerlərdə belə dərin kök atıb, belə geniş yayılması, hətta sözün dəqiq və tam mənasında məişətə daxil olması mahalan təbii şərait, coğrafi mövqeyi və yada gəlməz uzaq keçmişlərdən bəri burada yaşayan qəbilələrin, tayfaların yaradıcılıq ənənələri ilə bağlıdır” (11, 5). Göyçə qədim türk yurdu olmaqla bütün aspektlərdə mədəniyyətimizin, düşüncəmizin beşiyi olan məkanlardandır. Etnokulturoloji yaddaşımızın ana qaynaqlarındandır. Kərkükdə rübabin dili ilə bülənd olanlar Göyçədə, Borçalıda, Təbrizdə, Dərbənddə qara sazın simlərinin dalğalandığı avazlanmalarla bütünlükdə türk ellərinin ruhuna çilənir. Ruhunun dili olaraq ötür və göylərin yeddinci qatında bu ruhun ortaqlığında qəliblərə bir sərinlik gətirir. Çoban tütəyinin dalğalandığı avazlanmalarla dünyanın

çib gəldiyi yolun müəyyənleşmiş və həm də əsrlər boyu sınaqlardan çıxmış formulasıdır. Dədə Ələsgər bu möhtəşəm yolun axar-baxarında Dədə Qorqudan, Miskin Abdaldan, Qurbanidən, Abbas Tufarqanlıdan, Sarı Aşıqdan, Xəstə Qasımdan üzü bəri daşınanların dədəlik modeli olaraq baş qaldırır.

Yaxşı hörmət ilə, təmiz ad ilə, Mən dolandım bu Qafqazın elini. Pırə ata dedim, cavana qardaş, Ana-bacı bildim qızı, gəlini.

Aşıq bu misralarda bir istiqamətdə özünün sənətkar obrazını, hansı dəyər və mənəvi prinsipləri yaşam tərzinə çevirməsini diqqət önünə gətirirsə, digər baxımdan ümumi kontekstdə aşığılıq sənətkar obrazını (statusunu) özü timsalında təqdim edir. Xalq arasında “aşiq elin anasıdır” təsəvvürü əski çağlardan, şamandan, ozandan bu yana möhtəşəm bir gələnlə faktlaşır. İsmayıl Bəhrəmi aşığı türkün “sədaqət, nəcabət dölü olaraq vurğulayır, həm də bu təsəvvürdə “zalımın önündə çökməz dizi, eşidən qulağı, görən gözü, dərini söyləyən dili” olaraq səciyyələndirir. “Mərifət elmində kamil gərəkdir” deyən Dədə Ələsgər Qafqazın elini məhz bu düşüncə ilə gəzib dolaşmış, ağır yığnaqlarında sazın və sözün ürfani məzmununa əlavə ovqat qatmışdır. Ustadın özünün timsalında müəyyənleşən meyarlar bütünlükdə sənətin qəlibleşmiş təsəvvürünə bağlanmaqla Aşıq Ələsgər ucalığını diqqət önünə gətirir. “Pırə ata, cavana qardaş deyən” ustad “ana-bacı bildim qızı, gəlini” əlavəsi ilə sənət ənənəsinin nəyə dayanmasını, “el sənətkarı” olmanın meyarını cızır. Xalq şairi O.Sarıvəli məhz bu mədəniyyət kompleksinin bir başqa tərəfinə diqqət yetirir və “aşiq eldən alar öz nəfəsini” söyləməklə onun sənət qaynağında dayanmalarla xalq təsəvvüründə müəyyənleşmiş “sənət” və “sənətkar” rəsmi cızır.

Sadəcə görünən ustadnamələr, Dərin dəryalardan daha dəridir; O şirin mahnılar, zərif qoşmalar Ustadlar ustadı Ələsgərindir!

Kəlməsindən ləli-gövhər süzülən ustadın dərşini Haqq-taala vermiş, qırqlar piri “doxsan min kəlməni ona bəyan eləməklə” sazın və sözün ecəzkarlığını Göyçənin Miskin Abdaldan, Ozan Heydər, Ozan İbrahimdən, Ozan Cəlildən və daha dərinlərdən gələn “imran dillə” danışdırma təsəvvürünə qaldırılmışdır. XVI əsrin keşməkeşlərindən şimşək kimi sıyrılan və bütün mənəvi